

Черніговець Т.І.

**ФОРМУВАННЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ КУЛЬТУРИ
СІЛЬСЬКИХ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ
У ЗАХІДНО-ПОЛІСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ)**

У науковій статті розглядається проблема формування дозвіллевої культури сільських молодших школярів засобами дитячого фольклору, репрезентуються результати експериментального дослідження, проведеного у Західно-Поліському регіоні України (на базі загальноосвітньої школи, будинку школяра обласного центру народної творчості).

In the article it is being devoted to the problem of the formation of junior schoolchildren leisure culture by means of childish folklore in the region of Western Polissya, Ukraine. The theoretical analysis of scientific literature on the topic researched has been made, the essence, content and structure of childish leisure culture have been substantiated. The efficiency of the pedagogical conditions and methods for the formation of junior schoolchildren leisure culture by means of childish folklore has been checked experimentally.

Проблематика нашого дослідження визначається концептуальними завданнями національного виховання підростаючого покоління як активного суб'єкта суспільного процесу з високим рівнем загальної культури. Її складниками є культура навчання, поведінки, спілкування, дозвілля.

Дозвілля відіграє важливу роль у системі життєдіяльності молодших школярів. У ньому розширюються можливості для інтелектуального, духовного, творчого і фізичного розвитку особистості (Н. Татаренко) [10], забезпечуються потреби у спілкуванні та розвагах, добровільному виборі видів діяль-

ності, особистісно-індивідуальному самовираженні (С. Шмаков) [13], здійснюється процес соціалізації (Б. Титов) [11].

Порушена проблема має певні традиції дослідження в прикладній культурології, соціології, психології та педагогії. Так соціокультурні аспекти дитячого дозвілля розкриті в роботах М. Аріарського, І. Бестужева-Лади, В. Пічи, Б. Титова. Теоретичні основи дитячого дозвілля висвітлені В. Терським, Є. Тріодіним, С. Шмаковим, Т. Сущенко.

Психологічні механізми часової регуляції життєдіяльності розкриті К. Абульхановою-Славською. Дитячий фольклор України досліджували Г. Довженок, Н. Луганська, О. Смоляк, В. Ковальчук. Проблематика виховної та дозвіллевої роботи з дітьми молодшого шкільного віку на основі фольклорної спадщини українського народу знайшла висвітлення в роботах М. Стельмаховича. В. Скуратівського, Л. Шемет, Н. Соломко, І. Гутник.

Питання удосконалення вільного часу сільських молодших школярів досліджувала Н. Пугіловська [8]. Г. Ручкіна довела, що формування культури дозвілля школярів необхідно розпочинати у молодших класах, оскільки залучення дитини цього віку до різноманітних цікавих їй видів діяльності з першого класу забезпечує до кінця третього наявність усвідомлених дій щодо розумного заповнення вільного часу [9].

У дослідженнях психологів (Л. Божович, Л. Виготський, І. Бех) подається вікова характеристика молодших школярів, що значною мірою враховується в організації рекреаційної діяльності. Г. Хрипкова підкреслює, що діти цього віку характеризуються активністю, пластичністю, емоційністю, підвищеною реактивністю, з орієнтацією на розважально-ігрову діяльність, естетичним ставленням до навколишньої дійсності, доброзичливістю, дружельюбністю, схильністю до наслідування авторитету. Найбільш дієвими є мотиви поведінки, що базуються на основі позитивних переживань [7, С. 62].

Однак проблема наукових досліджень дозвіллевої культури сільських молодших школярів та механізмів її формування на сучасному етапі залишається достатньо актуальною, що й обумовило тему нашого дослідження.

Метою статті є розкриття теоретичних та прикладних аспектів формування дозвіллевої культури молодших школярів у сільській місцевості засобами дитячого фольклору (у

регіональному аспекті).

Завдання статті:

а) розкрити сутність проблеми формування дозвіллевої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору в сільській місцевості;

б) охарактеризувати поняття "дозвіллева культура";

в) проаналізувати зміст експериментальної програми та особливості її реалізації в умовах села;

г) розкрити рекреаційний потенціал дитячого фольклору та методичні основи форм дозвіллевої діяльності молодших школярів;

д) висвітлити результативність формування дозвіллевої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору.

Враховуючи факт, що дозвіллева діяльність дітей є різною за змістовно-мотиваційними параметрами, ми ввели у наше дослідження категорію "дозвіллева культура". Ми трактуємо її як стан і рівень дозвіллевої діяльності дітей у вільному часі, що відбувається у певному соціокультурному просторі і часі, співвіднесена із національними, етнорегіональними, сімейними і дитячими традиціями (духовними, святковими, художніми, дозвіллевими, ігровими) та змістом життя, у якому реалізуються її пізнавальні, естетичні, комунікативні, творчі, фізично-розвиваючі, гедоністичні та розважальні потреби [12].

Формування дозвіллевої культури молодших школярів, які проживають у сільській місцевості поліських районів Північно-Західних областей України, має свою специфіку. Це, зокрема: наповненість середовища життєдіяльності населення традиційними компонентами (побут, звичаєвість, святкова культура, система життєдіяльності) та обмеженість соціальних інститутів дитячого дозвілля (його організацією займається школа, клубний заклад, бібліотека).

Традиційність характерна для навчально-виховної роботи у школах (у них велика частка виховних заходів ґрунтується на народних традиціях), організованої позаурочної діяльності молодших школярів (у школах та закладах культури функціонують гуртки народознавства, традиційної іграшки, ігор, дитячого фольклору) та самоорганізованої дозвіллевої діяльності (вільний час учні проводять у вуличних розвагах та кореляційних формах (дозвілля – праця).

Однак рівень дозвіллевої культури молодших школярів є невисоким. Це підтвердило проведене нами констатуюче дослідження в поліських районах Північно-Західних областей України (опитано 780 учнів молодших класів). Рівні їх дозвіллевої культури такі: високий (13,3 %), середній (33,3 %), низький (53,7 %) [12, С. 156 – 157]. Ми визначили їх за критеріями, які характеризують різноманітні аспекти дозвіллевої культури: мотиваційний, поведінковий, ціннісно-орієнтаційний, пізнавальний, емоційний.

Високий рівень сформованості дозвіллевої культури проявляється в раціональному проведенні вільного часу, заповненні його заняттями пізнавального, творчо-розвиваючого, оздоровчого та розважально-ігрового характеру, активній участі в дозвіллевих заходах в закладах дозвілля та вуличному середовищі, інтересі до дитячого фольклору, ініціативі у підготовці та проведенні дозвіллевих акцій, системі ціннісних орієнтацій, етичної культури, естетичних почуттів, вчинків, стійких позитивних емоцій щодо дозвіллевої діяльності, широті вибору умов та засобів дозвілля.

Середній рівень проявляється в раціональному проведенні дитиною вільного часу, частим проявом ініціативи та активності в дозвіллевих заняттях, наявністю духовно-моральних чинників, що роблять поведінку дитини позитивною, орієнтацією на декілька видів діяльності, наявністю позитивного емоційного відношення до дозвіллевих занять на фольклорній основі, виявом вибіркового інтересу до форм діяльності. Низький рівень характеризується нераціональним проведенням дитиною вільного часу, порушенням режиму навчання та відпочинку, орієнтацією на розваги та споглядальну (споживацьку) діяльність, ситуативними проявами ініціативи, випадками неетичної поведінки, слабкою вираженістю естетичних почуттів та емоцій.

Результати дослідження обумовили пошук ефективної педагогічної моделі формування дозвіллевої культури школярів на основі дитячого фольклору. Він – мова вираження світу дитинства, “природний засіб”, що займає вагоме місце в дозвіллевому репертуарі дітей 7 – 10 років. В Північно-Західних областях України дитячу фольклорну спадщину складають близько двадцяти жанрів дитячого фольклору: ігри, лічилки, вірші, загадки, скоромовки, небилиці, казки,

страшилки, перекази, пародії, пісні (побутові, обрядові), танці, музикування, заклички, звуконаслідування, дражнили, мирилки, сюжетні забави, обрядові дійства [2]. На сьогодні в дитячому середовищі побутують: ігри, лічилки, загадки, казки, сюжетні забави, обрядові дійства. Фольклорний матеріал можна брати із збірників, або організувати їх записи в регіоні силами учнів, створивши фольклорний гурток.

Дитячому фольклору властива грайливість, розважальність, комунікативність, естетичність, морально-етична основа і позитивна енергетика [12]. Він засвоюється дітьми в процесі дозвіллевої діяльності в різновікових групах, забезпечуючи змістовний відпочинок і безперевність фольклорної традиції. Використання фольклорних матеріалів у виховній та дозвіллевій роботі дозволяє реалізувати пізнавальну, виховну, естетичну, морально-етичну, розважальну, гедоністичну, креативну та емоційно-психологічну функції.

Визначення дитячого фольклору провідним засобом дозвіллевої діяльності молодших школярів обумовило регіональний підхід в організації дослідження. Це дозволило врахувати у сфері дозвілля соціальні, культурні, психологічні та географічні чинники, налагодити процес життєдіяльності дітей на основі духовної спадщини етносу, забезпечити механізм збереження та розвитку святково-обрядових, художніх, дозвіллевих та ігрових традицій, оптимізувати світ життєдіяльності сільських дітей у площині "діти-середовище".

З метою реалізації мети дослідження нами була розроблена річна дозвіллева програма на основі святкового та фольклорного календарів [6]. Вона включала пізнавально-ігрові заняття та дозвіллеві заходи, об'єднані у цикли за порами року (всього 24). Щомісяця проводилось одне заняття та дозвіллевий захід (його форма обиралась у відповідності з жанром фольклору). Їх розробка здійснювалась на основі технології проектування поліфункціональних дозвіллевих програм (В.Кірсанов, А. Зінченко) [4; 3] та законах режисури і драматургії дитячих (ігрових, пізнавальних, видовищних) заходів (О. Марков) [6, С.88]. Базами експериментального дослідження було визначено Камінь-Каширський районний будинок школяра Волинської області, загальноосвітню школу № 23 м. Рівного, Рівненський обласний будинок народної творчості.

Пізнавально-ігрові заняття та дозвіллеві заходи перед-

бачали розширення знань молодших школярів про дитячий фольклор, його творче засвоєння та використання в дозвіл-левій діяльності. Відповідно до цього в кожному конкретно-му випадку визначалися педагогічні цілі, добирались форми пізнавально-ігрової діяльності (творчі завдання, ігрові програми, конкурси), обґрунтовувались методи її проведення (комунікативні, розвиваючі, виховні, ігрові, пошукові, театралізовані, наочні). Це забезпечило інтеграцію пізнавальної, творчо-розвиваючої, ціннісно-орієнтаційної, розважально-ігрової діяльності, сприяло засвоєнню дітьми різних жанрів фольклору, формуванню навичок його використання в дозвіллі та розширенню дозвіллевого репертуару.

Провідними формами дозвілля молодших школярів за програмою стали:

Розваги (забави) – традиційні форми дитячого дозвілля, основу яких складали різні жанри дитячого фольклору (описано вище).

Ранки – найпоширеніша форма ігрового чи художньо-пізнавального дозвілля молодших школярів тематичного спрямування. Вони приурочувались до свят державного (Дня соборності України, Дня Матері) та народного календарів (золотої осені, Нового року, проводів зими).

Ігрові програми – автономна форма дозвілля (чи складова частина комплексного заходу) пізнавального, розважально-го чи творчого характеру (де поєднуються пізнавальні, творчі, фізично-розвиваючі та розважальні елементи), побудована на іграх різних жанрів чи одному. Різновидами ігрових програм є: вікторини, аукціони (пізнавально-розважальні), фізично-розвиваючі, творчі.

Гостини – комплексна форма дитячого дозвілля, спроектована на основі традиційних посиденьок дорослих, дитячих забав та комунікативних форм. Гостини приурочувались до свят православно-народного календаря, з нагоди спільних заходів із батьками, старшими людьми, майстрами декоративно-ужиткового мистецтва. Прикладами таких форм дозвілля були: “Погостини у дванадцяти місяців” (цикл заходів, приурочених до річного календаря), “Бабуся на світлиця”, “Вечеря для хрещеної” тощо.

Свята – художньо-масові акції тематичного спрямування, що за структурою та змістом являють собою епізодичні чи

комплексні дійства, побудовані на етнографічному та фольклорному матеріалі. Моделями свят досліджуваної проблематики стали: свята пісні, мови, казки, ігор, рослинних символів (свято калини, квітів, гарбуза), іменинників, пір року (свято осені, зими, весни, літа) та інсценізовані програми до календарних та релігійних свят: "На Михайла зима саньми приїхала", "Андріївська калита", "Дарунки святого Миколая", новорічний маскарад, свято проводів зими, зустрічі птахів, Великодні розваги, "Чари зелених свят", свято традиційної культури Полісся. У базових школах для молодших школярів були проведені сімейні гостини "Бабусина скриня", "Світ поліських рушників", "Обереги дому", "Калина – краса нашого краю", "Берегиня". У Видертській середній школі Камінь-Каширського району Волинської обл. було започатковано історико-етнографічне свято "Древлянський край". В програмі свята – театралізована вистава, конкурс творчих робіт учнів (малюнків, вишивки, виробів з соломки, лози), ігрова програма "Поле чудес", конкурс "Коса – дівоча краса".

Фестивалі – масове художнє дійство, що передбачає огляд досягнень у галузі успадкування традиційної дитячої художньої творчості. Вони бувають інтегрованими (фестиваль дитячого фольклору) чи популяризують один жанр. В базових школах проводились фестивалі ігор, колядок, веснянок.

Ревю – театралізована сценічна вистава, складена з окремих номерів чи тематичних блоків, об'єднаних темою чи сюжетним ходом. Названа форма може використовуватись з метою відтворення та успадкування як окремих фольклорних жанрів, так і сюжетних дійств (забав, розваг, обрядів). Доцільно провести новорічно – різдвяне ревю чи приурочене до певної пори року (весняне ревю).

Фольклорний ярмарок – художньо-масова акція з метою продажу виробів декоративно-ужиткового мистецтва та популяризації дитячого фольклору шляхом організації ігрових аукціонів, сюжетних забав, конкурсів. Згідно з дослідною програмою у школах було проведено великодній ярмарок.

Конкурси – форма дозвілля пізнавально – розважально-го чи творчого характеру, що передбачає змагання. Раціональними у дозвіллевій практиці з молодшими школярами виявились конкурси знавців різних жанрів дитячого фольклору (казок, скоромовок, небилиць, дражнилок, мирилок,

пісень, віршиків), організаторів ігрових програм та сюжетних дійств (колядок і щедрівок, вертепів, весняних забав тощо).

Інсценізація – постановка фольклорних творів (казок, легенд, страшилок, переказів, сюжетних обрядових дійств (для показу на сцені чи в класі) за допомогою засобів театралізації. Така форма роботи є досить ефективною, тому що сприяє залученню дітей до художньої творчої діяльності і підвищує інтерес до певних пластів фольклору.

Презентація – урочисте офіційне представлення аудиторії інноваційної фольклорної акції. Це може бути навчально-пізнавальний чи виховний захід, форма відпочинку або результати певної діяльності: виставка, концерт, матеріали експедиції тощо. У контексті нашого дослідження було проведено презентацію фольклорно-ігрової програми “Рідне Полісся – пісня і диво...”.

Ринг – нетрадиційна форма дозвілля, яка є досить цікавою для роботи з фольклорним матеріалом. З методичної точки зору передбачає змагання на рингу декількох команд або учасників. Імовірними темами будуть: “Природа Полісся у дитячому фольклорі”, “Легенди Полісся” і т.д.

Журнал – інформаційно-художня форма дозвілля, яка складається із сторінок. Кожна з них тематична за змістом, але одночасно є складовою частиною цілісного заходу. Такими є фольклорно – етнографічні журнали “Символи Полісся”, “Азалія”, “Поліська дома”.

Зліт – культурно-просвітницька акція, що передбачає підведення підсумків певної роботи. Така форма можлива як у рамках школи, так і навчальних чи позашкільних закладах міста, району області і ставить за мету демонстрацію результатів фольклорно-етнографічної діяльності за такими напрямками: пошуково-дослідна, художньо-масова, розважальна і творча робота.

Гуртки – групова форма навчально-виховної та дозвілдової роботи. Вона дозволяє глибше долучити молодших школярів до традиційної культури, розширити їх знання щодо дитячого фольклору та сформуванати навички його використання у дозвіллевій діяльності. Специфіка функціонування гуртка передбачає наявність керівника та програми діяльності на певний період (півріччя, рік). Поширеними у школах для молодших школярів є гуртки народознавства, м’якої

іграшки, дитячого фольклору.

Тематичні дні, тижні, декади – комплексні фольклорно-етнографічні заходи, програми яких складаються з численних акцій. Сприяють вирішенню різноманітних аспектів фольклоризації дозвілля.

Реалізація нашої програми здійснювалась за напрямками:

– розширення пізнавальної сфери дітей, розвиток їх творчих здібностей;

– формування загальної особистої культури та культури раціонального використання вільного часу.

Клубні заклади проводили для дітей ігрові та художньо-масові заходи (свята, обрядово-ігрові дійства), створили мистецькі гуртки, влаштовували виставки художньої творчості, сприяли прилученню дітей до історико-культурної спадщини народу та формуванню культурно-виховного середовища регіону. Бібліотеки для молодших школярів організовували літературні конкурси, ранки, інсценізації казок, свята книги, клуби любителів книги, виставки-конкурси малюнків за улюбленими творами.

Дозвіллева діяльність з молодшими школярами ґрунтувалась на принципах: науковості, диференційованості, комплексності, послідовності, наступності та систематичності, зв'язку з соціальною практикою регіонального та місцевого рівня, інтегрованості, опори на ініціативу дітей.

Результати річної експериментальної роботи виявились ефективними і засвідчили про доцільність педагогічної програми у формуванні дозвіллевої культури молодших школярів. На завершальному етапі в експериментальній групі вони становили: високий рівень – 50 %, середній – 40 %, низький – 10 %. Відповідно в контрольній групі – високий рівень – 10 %, середній – 33,3 %, низький – 56,7 %. Різниця показників складає відповідно: високий рівень – 40 %, середній – 6,7 %, низький – 30 % [11].

Таким чином, організація дозвілля сільських молодших школярів на основі дитячого фольклору є запорукою його педагогізації та формування культури проведення. Це сприяє вихованню особистості, відзначає К. Абульханова-Славська, яка стане "...справжнім суб'єктом життя, яка здатна організувати свій життєвий шлях, направляючи його на досягнення головних цінностей, на вирішення завдань са-

мовираження” [1].

Педагогічними умовами формування дозвіллевої культури молодших школярів в умовах сільського середовища є: впровадження традиційних форм культури та дитячого фольклору у соціально-культурну практику, творчий характер та пріоритетність ігрової діяльності, створення рекреаційного середовища, добровільний вибір молодшими школярами видів дозвілля, його відповідність їх інтересам і потребам; інтеграція педагогічної організації та самоорганізації в дитячому дозвіллі; координація діяльності позашкільних закладів у сфері управління виховним процесом в умовах дозвілля.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Личностная регуляция времени // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С.285.
2. Довженок Г.В. Український дитячий фольклор. – К.: Наукова думка, 1981. – 366 с.
3. Зинченко А.П. Проектирование новых культурных форм организационно – деятельностных играх // Социальное проектирование в сфере культуры. Игровые методы. – М.: НИИК, 1989. – С.58..
4. Кірсанов В.В. Експериментальна модель технології проектування багатоцільових соціально-культурних програм // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля” (5. 06. 2006) – К.: КНУКіМ, 2006. – С. 8 – 10.
5. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти // Початкова школа, 1996. – № 2. – С. 12 – 24.
6. Марков О.И. Сценарно-режиссерские основы художественно – педагогической деятельности клуба. – М.: Просвещение, 1988. – 160 с
7. Мир детства. Младший школьник (Гл. ред. Г.Хрипкова). – М.: Педагогика, 1988. – 270 с.
8. Путіловська Н.М. Педагогічні умови удосконалення вільного часу сільських молодших школярів // Автореф. дис. кан. пед. наук. – К.: КДІК, 1994. – 20 с.
9. Ручкина В.П. Организованность младших школьников как средство развития социальной активности // Формирование социальной активности младших школьников в процессе обучения и воспитания. – Свердловск, УО РАН., 1990. – С. 27 – 42.

10. Татаренко М.Г. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами театрального мистецтва в умовах дозвілля // Автореф. дис. канд. пед наук. – К.: КНУКіМ, 2006. – 21 с.

11. Титов Б.А. Социализация детей, подростков и молодежи в сфере досуга. – СПб.: Изд – во СПбГУКИ, 1997. – 276 с.

12. Черніговець Т.І. Формування дозвілєвої культури молодших школярів засобами дитячого фольклору (на матеріалі Західного Полісся України) // Дис. канд. пед. наук. – К.: КНУКіМ, 2002.

13. Шмаков С.А. Досуг школьников как социально-педагогическая проблема // Сов. педагогика. – 1980. – №3. – С. 43 – 48.